

Sven Dahl: Torna och Bara. Studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860 (Medd. från Lunds Universitets geografiska institution, Avhandlingar VI). Lund 1942. 247 Sider, 20 Plancher. Pris 8 sv. Kr.

Den geografiske Forskning ved Universiteterne i Lund og Uppsala har i højere Grad end den danske beskæftiget sig med kulturhistorisk Materiale. Denne antropogeografiske Indstilling har i Løbet af den sidste Menneskealder givet sig Udslag i en lang Række Skrifter og Afhandlinger, som man kan skaffe sig et udmærket Overblik over ved at læse Arkivar Sam Hedars Afhandling i svensk Historisk Tidskrift 1941. Sven Dahl er Elev af denne geografiske Skoles fornemste Repræsentant, Professor Helge Nelson i Lund, og har tillige studeret Historie hos to saa inciterende Forskere som Sture Bolin og Lauritz Weibull. Det er derfor naturligt, at han som Emne for sin Doktordisputats har valgt et historisk Stof, som han behandler ud fra geografiske Synspunkter.

Det er en vanskelig Opgave at forene historisk Analyse med geografisk Syntese og samtidig holde det geografiske Synspunkt klart for Øje. Sven Dahls Undersøgelse omfatter et meget stort Materiale. Derfor maa han i høj Grad bygge paa Historieforskningens Resultater og kan kun i beskedent Omfang selv analysere Problemerne til Bunds. Han har saaledes stillet sig paa en farlig Post, udsat for Specialforskeres Angreb. I det store og hele vidner hans selvstændige Undersøgelser om, at han fuldtud mestrer ikke alene den geografiske, men ogsaa den historiske Videnskab, og naar der i det følgende rettes Kritik mod visse Enkeltheder i hans Fremstilling, rokker den derfor ikke det Hovedindtryk, man faar ved at studere hans Værk, at han paa en fremragende Maade har forstaaet at gennemføre sine Analyser og føje sit Materiale ind i en geografisk Syntese, der sikkert vil faa Betydning for Forskningen ogsaa i vort Land.

Undersøgelsen falder i to Dele: Det gamle Kulturlandskab før 1750 og det gamle Kulturlandskabs Opløsning og Forvandling i Tiden 1750 til 1860. Første Del omfatter 175, sidste Del kun 50 af Bogens Tekstsider. Det er klart, at dette beror paa et Misforhold i Dispositionen. Kulturlandskabets Ændring som Følge af Storskiftet og Enskiftet er ikke fyldestgørende behandlet — hverken set fra et geografisk eller et kulturhistorisk Synspunkt.

Undersøgelsesomraadet er i snævrere Forstand de to Herreder omkring Malmö og Lund: Torna og Bara. Men i Virkeligheden omfatter de fleste af Bogens værdifulde økonomiske Kort hele den skaanske Landsdel. Det er ikke tilfældigt, at Forfatteren har sam-

let Undersøgelsen netop om de nævnte to Herreder. Her mødes nemlig nogle af Landsdelens vigtigste agrogeologiske Omraader: Vestligst ligger den af baltiske Isstrømme afsatte Sydvestmoræne, Skaanes frugtbareste Jord. Syd herfor findes den mindre frugtbare Sydøstmoræne, der er afsat af en ældre baltisk Isstrøm. Lunde-sletten begrænses mod Øst af Romeleåsens Skifer-Urbjergs-Moræne, og hinsides denne omfatter Torna Herred, som ved Undersøgelsen er suppleret med et Hjørne af Färs Herred, ogsaa Sand- og Grus-omraadet ved Vomb-Sjön. De erhvervsøkonomiske Kort afspejler uomtvisteligt og klart den agrogeologiske Inddeling. Bogens Hoved-formaal, Paavisningen af Kulturens Afhængighed af geografiske Omstændigheder, faar herigennem sin Bekræftelse. En lignende Undersøgelse kunde uden Tvivl med Held gennemføres i Omraadet mellem Limfjorden, Vesterhavet, Nissum Fjord, Karup Aa og Salling, saaledes at den nordlige Del af Ulborg, Hammerum og Ginding Herreder var medindbefattet. Agrogeologisk, arkæologisk, bebyggelsesgeografisk, erhvervsgeografisk og folkloristisk indbyder dette jyske Omraade til sammenlignende kulturgeografiske Studier, der sikkert ikke vilde give ringere Udbytte end dem, der er foretaget i Torna og Bara.

I Bogens første Afsnit om Bebyggelsen bringer Forfatteren et fortrinligt Kort over de i Landsbyer liggende Gaardes procentvise Andel i samtlige Skaanes Bøndergaarde. Rest-Procenttallet maa altsaa være Enkeltgaarde, saaledes at Kortet danner et omvendt Sidestykke til Svend Aakjærs Kort over Enkeltgaardenes Procenttal i samtlige Herreder i Kongeriget Danmark i 1688. Dahls Kort er imidlertid bygget paa Udregninger sognevis, hvor Aakjærs kun er herredsvis. Det er saaledes langt mere detaljeret, og man kunde ønske denne Kortlægning fortsat over hele Sverige og Norge. For Danmarks Vedkommende bør man dog enten benytte den originale Matrikel — ikke Henrik Pedersens Tabeller, der paa dette Punkt er behæftet med Fejl. Selv om den spredte Bebyggelse er forholdsvis mest omfattende indenfor Omraader med daarligere Jord, mener Sven Dahl dog, Aakjær gaar for vidt, naar han siger, at „overalt i Landet, hvor Naturen tillader Sambosættelse, ogsaa i Vestjylland, der har man Landsbyerne“. Dahl fortsætter: „Man får icke utan vidare utesluta möjligheten, att åtskilliga trakter med spridd bebyggelse koloniserats under tider, när de sociale förutsättningarna icke längre voro desamma som när bybygderna uppstodo“. Han henviser i den Forbindelse til Bornholm, der jo ganske savner Landsbyer. Side 19 f. fortsætter han: „trots detta (de naturlige Faktorer) vill det synas, som om de rena bybygderna fått sin ut-

formning och sin begränsning främst tack vare den omständigheten, att de till en väsentlig del uppstått under en tid, då de sociale förhållandena gynnade uppkomsten af byar, och då brukningsmetoderna medförde, att sandjord och baltisk morän avgjort föredrogs framför annan morän. Det fortsatta besittningstagandet av Skånes jord ägde rum under andra sociala förhållanden, som icke längre så påtagligt ledde till bybebyggelse, bland annat därför att tillgången på jord var sämre än tidigare“.

Det fremgaar ikke heraf, *hvornaar* Forfatteren mener, at de sociale Forhold var ændrede. Hjulploven var jo allerede opfundet før Kristi Fødsel, og som Anmelderen har paavist, var man i Romersk Jernalder i Færd med at tage den fede baltiske Moræne nord for Holstebro ind til Dyrkning. Det er imidlertid efter saavel Stednavneforskernes som Arkæologernes nyeste Undersøgelser ved den Tid, vore ældste Landsbyer (-inge og -um) er opstaaet. I de følgende Aarhundreder helt frem gennem Middelalderen grundlægges der Landsbyer: i Vikingetiden med Endelsen -by og i Middelalderen -torp, -rød m. fl. Det er derfor svært at se, hvad Forfatteren sigter til?

Sigurd Erixon siger i „Svenskt folkliv“ (p. 163) kort og godt: „Det är i bebyggelsens periferier som särgårdssystemet dominerar“. Denne Forklaring passer godt paa de skandinaviske og de danske Forhold. I Danmark er Enkeltgaardene særlig fremtrædende i de Egne, hvor Skoven først i forholdsvis sen Tid er ryddet. Her har de enkelte Nyrydningsgaarde i færre Tilfælde faaet Tid til at spaltes i flere og blive til Landsby. I Vestjylland finder man ofte Tvillinggaarde, som er opstaaet af enkelte Gaarde, og i de fleste Landsbyer er der fra Tid til anden foregaaet Gaarddelinger. Jordbunds- og Terrænforholdenes Indflydelse modificeres altsaa derved, at Skovrydningerne ikke altid har paavislige geologiske eller morfologiske Aarsager. Studerer man de tilsvarende Forhold i Mellem- og Vesteuropa, vil man muligvis spore Indflydelse af andre Faktorer. Men disse Forhold maa her udskydes til senere Behandling.

Sven Dahls Afsnit om Stednavnene, der bygger paa en tidligere publiceret Specialafhandling i „Namn och Bygd“, er for summarisk affattet. Et flerfarvet agrogeologisk Kort kunde passende have været benyttet som Grundlag. I Tabel 7 er Stednavne af saa vidt forskellig Alder som -inge, -by, -stad og -lösa slaaet sammen. Gruppen kommer derved til at spænde over et Tidsrum paa o. 1000 Aar! Forfatteren drager desuden Slutninger fra Landsbyernes Størrelse til deres Alder, hvilket man ikke uden videre kan gøre (jfr. f. Eks. Pebringe i Sydsjælland med fire Gaarde). Torpbyernes Beliggenhed

i de Omraader, hvor Bebyggelsen er forholdsvis spredt, og deres indbyrdes stærkt varierende Størrelse vidner om deres forholdsvis unge Alder — i Lighed med, hvad ovenfor er sagt angaaende Enkeltgaardenes Opstaaen. Iøvrigt kan Bebyggelsesproblemerne indenfor Torpomraaderne være yderst indviklede, idet man kan komme til at operere med flere Opdyrkningsperioder. I Himmerland har flere af Torpernes Jord været opdyrket i førromersk Jernalder, og i Dyrehaven nord for København vil man finde, at Arealerne omkring Eremitageslottet har gennemgaaet følgende Udviklingsrække: Opdyrkning i ældre Jernalder — Skov — Opdyrkning i Middelalderen (Landsbyen Stokkerup) — Permanent Parkgræsgang fra 1670 til vore Dage, da man atter er begyndt at tage nogle Kornafgrøder.

I Afsnittet om Byernes Beliggenhed og Form findes en Række udmærkede Kort. Desværre er kun fire af dem forsynet med Højdekurver; de burde naturligvis alle vise Terrænets Form — ikke mindst i Betragtning af, at Sven Dahl selv lægger saa megen Vægt paa dette Forhold (jfr. Byprofilerne Fig. 13 og 17). Forfatteren kunde iøvrigt have sparet sig visse Spekulationer angaaende Byernes oprindelige Anlægsplaner, hvis han havde kendt Professor Gudmund Hatts Undersøgelser over jyske Jernalderlandsbyer. Af disse fremgaar ogsaa, at let Adgang til Drikkevand ikke uden videre tvinger Menneskene til at bo i Nærheden af Vandløbene. Naar Bebyggelsen i en senere Del af Jernalderen søgte ned til Engene, hænger det snarere sammen med Kvægavlens Udvikling, hvilken Dahl anfører som secundær Aarsag. Han mener, at Gadekærene er opstaaet af tilfældige Lergrave. Paa Alstrup Hede i Kgs. Tisted S., Himmerland, fandtes imidlertid o. 1500 en lille Torp med et Gadekær, som har vist sig at være gravet. Da der ikke findes Ler paa Stedet, og da Gadekæret ligger i en naturlig Lavning, er der ingen Tvivl om, at Udgravningen er sket for at skaffe Vand til Beboerne. Dahl er iøvrigt ikke enig med Gösta Nordholm med Hensyn til Bypladsens Oprindelse som Samlingssted for Kvæget om Natten. Hegnet mellem Ager og Bygade havde oprindeligt til Hensigt at beskytte Afgrøderne, ikke Kvæget. Mellem Bygaden og Udmarken fandtes oprindeligt ikke noget Hegn eller Led. Hvad Skifteformerne angaar giver Bogen en udmærket Oversigt. Den er desværre i det store og hele begrænset til de to Herreder Torna og Bara. For Sammenligningens Skyld havde man gerne ønsket hele det skaanske Materiale udnyttet.

Det store Afsnit om Næringslivet er Bogens bedste og mest originale. Om det kan Anmelderen kun finde godt at sige. Der ligger en imponerende Arbejdspræstation bag de talrige erhvervsgeogra-

fiske Kort, hvoraf flere er farvetrykte — ikke mindst, naar man betænker, at Forfatteren ikke saaledes som Erhvervsgeografer, der beskæftiger sig med Nutiden, har faaet sit Materiale gratis foræret gennem Statistisk Departement. Møjsommeligt har det maatte opsnuses i Arkivernes Gemmer under stadig kildekritisk Agtpaagivenhed. Der gøres Rede for de forskellige Driftsformers Udbredelse og deres Sammenhæng med de geologiske Forhold. Trevangsbruget fandtes hovedsagelig paa de bedre, Tovangsbruget paa de daarligere Jorder. Dahl foretager en mere indgaaende Undersøgelse af nogle typiske Landsbyer indenfor hver af de agrogeologiske Omraader: Tre Slettebyer paa Baltisk Moræne, to paa Vomb-Sandsletten samt to Smaabyer og to Enkeltgaarde i det kuperede Terræn ved Østsiden af Romeleåsen. Det viser sig her, ligesom det har vist sig ved en igangværende Undersøgelse af sjællandske Landsbyer, at den højest boniterede Jord findes nærmest Landsbyen. Her har Jorden gennem Aarhundreder faaet tilført Gødning, Muldlaget er vokset og Fosforsyreindholdet blevet stort. Men naar en Mark opgives at være i Brug fire Aar og hvile seks, medens Udmarkerne brugtes to Aar mod tolv Aars Hvile, kan der maaske være Tale om en ren Vurderingsopgivelse? Det har i hvert Fald vist sig ved Undersøgelser over danske Landsbyer, at disse Hvileaarsopgivelser kan være rent skønsmæssige.

Jordbundens Karakter var ogsaa det afgørende med Hensyn til de forskellige Kornsorters geografiske Udbredelse. Havren avledes fortrinsvis paa den længere borte liggende, tungere og mindre vel-drænerede Jord. Paa den gode Jord kunde man dyrke Havre uden Gødning, hvilket formodentlig er en medvirkende Aarsag til, at det udprægede Havreomraade stort set laa i de Egne, hvor Trevangsbruget dominerede. I disse Egne var der ogsaa Mangel paa Eng, hvorfor man havde mere Brug for Kreaturfoder. Det havde været interessant at sammenligne disse Opgivelser med Hesteholdet for hele Skaane. Tabellerne over Husdyrholdet Side 148—149 omfatter kun Dele af Torna og Bara Herreder med den til det særligt behandlede Omraade knyttede Del af Färs Herred, og disse Tal synes ikke at vise noget større Hestehold paa den gode Jord end paa den daarlige. Det hænger maaske sammen med, at Hoveriet var mindst lige saa trykkende paa den mindre gode Jord (i Södra Bara er der just særlig tæt mellem Herregaardene)? Heller ikke dette Spørgsmaal er dog løst, idet der ikke er foretaget nogen Opgørelse over Hoveriets Fordeling paa Omraadets forskellige Byer.

Bogens andet Hovedafsnit, Tiden 1750—1860, er for summarisk til, at vi her kan ofre det en mere indgaaende Behandling. Kapitlet

om Storskiftet og Enskiftet er ikke blot altfor lille; det burde ogsaa være ledsaget af Kort. Det følgende Kapitel om Næringslivet er derimod illustreret med kartografiske Fremstillinger i Lighed med Bogens første Del. Det samme gælder det lille Kapitel om Folkmængde og Bebyggelse. Bagest i Bogen findes et stort Kort over Undersøgelsesområdet ved Midten af 1600-Tallet med de agrogeologiske Grænser og Cirkelsignaturer, proportionelle med Antallet af Gaarde, der ligger samlet. Man savner derimod et fysisk-topografisk Kort i samme Maalestok, eventuelt lagt som Underlag for Gaard-Kortet, der kunde være trykt paa gennemsigtigt Papir.

„Torna och Bara“ giver trods visse Mangler med Hensyn til Dispositionen et godt Grundlag for Udforskningen af Kulturlandskabets Udvikling østensunds. Bogen vil interessere mange Danske som Følge af den nære landskabs- og befolkningsmæssige Forbindelse mellem Skaane og Sjælland. Den er i sig selv et inciterende Arbejde, som vore Kulturgeografer kan høste stort Udbytte af at læse.

Axel Steensberg.
